

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ГРУЗДЬ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК 343.98:343.6111:343.228

**РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ
ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ–2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор

Чорноус Юлія Миколаївна,

Національна академія внутрішніх справ,

професор кафедри криміналістики та судової медицини

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії

правових наук України,

заслужений діяч науки і техніки України

Тіщенко Валерій Володимирович,

Національний університет «Одеська юридична академія»,

завідувач кафедри криміналістики

кандидат юридичних наук

Шумейко Дмитро Олександрович,

Шевченківське УП ГУНП у м. Києві,

заступник начальника управління –

начальник слідчого відділу

Захист відбудеться 20 грудня 2018 р. о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий 19 листопада 2018 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Д. О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань є важливою гарантією реалізації конституційних положень про невід'ємне право кожної людини на життя, недоторканність її житла та майна, що гарантує держава, відповідно до ст. 27 Конституції України та ст. 36 Кримінального кодексу (КК) України.

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК України), важливою обставиною, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні, є стан необхідної оборони. Результати емпіричних досліджень дають змогу констатувати, що перед слідчими Національної поліції України під час розслідування цього злочину постають труднощі щодо встановлення в діях особи стану необхідної оборони (89,5 %), є потреба забезпечення криміналістичними рекомендаціями (74,1 %).

Останніми роками істотно збільшується кількість умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, що зумовлює необхідність застосування заходів реагування. Так, порівняльна характеристика статистичних даних Генеральної прокуратури України за 2015-й, 2016-й та 2017 роки засвідчує, що до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) було внесено, відповідно, відомості про 34, 37 та 113 подій за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України; повідомлено про підозру в учиненні злочину в 33, 37 та 108 випадках; з обвинувальним актом направлено до суду 31, 36 і 106 кримінальних проваджень. За шість місяців 2018 року внесено до ЄРДР 72 кримінальні провадження, повідомлено про підозру – 64, направлено до суду – 47 кримінальних проваджень.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні праці, у яких висвітлено концептуальні засади методики розслідування злочинів, зокрема наукові доробки Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, О. І. Мотляха, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, О. С. Саїнчина, М. В. Салтевського, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура.

Питанням розслідування умисних вбивств присвячено праці О. В. Александренко, О. О. Андрєєва, О. М. Алексійчука, А. О. Антощука, І. В. Борисенка, В. І. Боярова, О. Ю. Булулукова, В. М. Гузея, С. Ф. Здорова, Ю. Б. Комаринської, М. В. Костенко, І. В. Кубарева, А. І. Кунтія, В. В. Семенового, А. М. Чорного, А. О. Шульги, С. В. Яковчука та інших учених-криміналістів.

У вітчизняній юридичній літературі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, не було предметом окремого наукового дослідження. Нині постала потреба в комплексному висвітленні окресленої проблематики в контексті сучасних правових реалій та особливостей

учинення цього злочину. Практично затребуваним є формування методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідних криміналістичних рекомендацій. Окреслені обставини засвідчують актуальність дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015; п. 7 Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 29 жовтня 2013 року № 28). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 29 жовтня 2015 року (протокол № 5) та зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 941, 2015 рік).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні основ методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі *задачі*:

- охарактеризувати стан наукового дослідження питань розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, і виокремити питання, що потребують першочергового опрацювання;

- сформулювати криміналістичну характеристику умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- з'ясувати обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, і запропонувати напрями їх вирішення;

- висвітлити взаємодію слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- розкрити тактику проведення вербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- визначити тактику проведення невербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- розкрити тактику проведення слідчих (розшукових) дій змішаного характеру під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування та інших підрозділів під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Предметом дослідження є розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу найбільш оптимально врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження, зокрема методи *формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – для детального висвітлення змісту порушених питань (у всіх розділах дисертації); *спеціально-правові* методи, передусім *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах дисертації); *історико-правовий* – у межах тлумачення на підставі наукових поглядів і положень чинного законодавства основних термінів, що використані в дисертації, таких як «умисне вбивство», «необхідна оборона», «криміналістична характеристика» (підрозділ 1.3), «слідча ситуація» (підрозділ 2.2); *системно-структурний* – для формулювання завдань слідчого під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (розділ 2); *метод системного аналізу* – у контексті визначення напрямів діяльності з удосконалення розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (підрозділи 2.2, 2.3, розділ 3); *статистичний* – для підтвердження теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – у межах підтвердження наукових висновків даними анкетування слідчих Національної поліції України (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України за 2012 рік – шість місяців 2018 року; дані, отримані внаслідок вивчення 85 кримінальних проваджень (кримінальних справ), досудове розслідування в яких за ст. 118 КК України здійснювалось протягом 2012–2017 років (Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська області, м. Київ); результати анкетування 140 слідчих Національної поліції України (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Київська, Харківська, Хмельницька, Черкаська області, м. Київ). Використано власний досвід автора, набутий під час слідчої практики впродовж 2012–2015 років.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим монографічним дослідженням, у якому комплексно висвітлено основи методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, що становлять наукову новизну, зокрема:

вперше:

– сформовано засади видової методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, що охоплює

криміналістичну характеристику цього виду злочину, рекомендації з організації початкового етапу розслідування, взаємодії слідчого з оперативними підрозділами й іншими суб'єктами, проведення слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань;

– визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, які, залежно від вихідної інформації, класифіковано на сприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про вчинення злочину в умовах очевидності, особу злочинця затримано чи наявні відомості про нього) і несприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті, особу ймовірного злочинця не встановлено або інформації про нього немає). Запропоновано алгоритми дій у зазначених слідчих ситуаціях;

– надано криміналістичні рекомендації щодо залучення експерта і проведення під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, комплексної судової психолого-психіатричної експертизи підозрюваного з метою оцінювання загального психологічного та психічного стану й визначення його впливу на поведінку особи в момент учинення злочину;

удосконалено:

– наукові положення щодо стану дослідженості проблем розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, і визначено актуальні питання для першочергового опрацювання;

– характеристику способу вчинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, що полягає в здійсненні злочинцем умисних дій, спрямованих на позбавлення особи життя, усвідомленні їх протиправності, однак, з огляду на передумову (стан необхідної оборони), викликаний попередньою суспільно небезпечною поведінкою потерпілого (жертви злочину), їх реалізації та настанні наслідків у вигляді смерті особи;

– класифікацію основних джерел слідової інформації, що утворюється внаслідок учинення вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до поділу на матеріальні (сліди-відображення, сліди-речовини, знаряддя, засоби вчинення злочину, сліди їх застосування тощо) й ідеальні (показання, отримані від свідка, підозрюваного та інших учасників кримінального провадження);

– криміналістичні рекомендації щодо залучення спеціаліста-психолога з метою належної підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності їх безпосереднього проведення, фіксації перебігу та результатів, а також їх належного оцінювання під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони;

дістало подальший розвиток:

– криміналістична характеристика умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до її основних елементів, таких як спосіб учинення злочину, обстановка та слідова картина злочину, особа злочинця й особа потерпілого;

– перелік обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, зокрема, спрямованих на з'ясування стану необхідної оборони й особливостей її перевищення;

– засади взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до процесуальної та непроцесуальної форм реалізації;

– криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності проведення допиту підозрюваного та свідків у кримінальному провадженні, забезпечення об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження;

– криміналістичні рекомендації щодо проведення огляду місця події, огляду трупа, освідування, обшуку, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, залучення експерта й проведення експертизи під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до визначених стадій: підготовки, робочої, фіксації перебігу та результатів, їх оцінки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано у:

– *законотворчій діяльності* – під час внесення доповнень до КПК України з метою вдосконалення кримінальної процесуальної регламентації досудового розслідування, зокрема щодо умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 18 грудня 2017 року);

– *правозастосовній діяльності* – з метою вдосконалення процесу досудового розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 12 грудня 2017 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Слідчий огляд», підвищення кваліфікації слідчих та інших категорій практичних співробітників, підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 грудня 2017 року).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати наукового дослідження, висновки та пропозиції автора оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських конференціях, круглих столах: «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 4–5 березня 2016 року), «Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 9 квітня 2016 року), «Теорія і практика судової експертизи» (м. Київ, 12 травня 2016 року), «Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності» (м. Київ, 25 листопада 2016 року), «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 3 березня 2017 року), «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової медицини» (м. Київ, 24 листопада 2017 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 11 наукових публікаціях, чотири з яких – статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – стаття в зарубіжному науковому виданні, шість – тези наукових доповідей, опубліковані за результатами участі в міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглому столі.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (299 найменувань на 29 сторінках) і чотирьох додатків на 16 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, із них основний текст – 186 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й задачі, об'єкт і предмет дослідження, схарактеризовано методи; встановлено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; надано відомості про апробацію та публікації результатів дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони» містить два підрозділи, присвячені формуванню теоретичного підґрунтя роботи. Висвітлено стан наукового розроблення питань розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, окреслено методологічні засади дослідження, визначено проблемні питання, що потребують нагального вирішення.

У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження питань розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони»* опрацьовано дослідження, присвячені розгляду концептуальних засад криміналістичної характеристики умисних вбивств (М. В. Костенко, В. В. Польщиков, О. С. Саїнчин, В. Л. Синчук, А. В. Старушкевич), питань криміналістичного забезпечення розслідування умисних вбивств, а саме техніко-криміналістичного (Д. М. Тимчишин) і тактико-криміналістичного (С. Ф. Здоровко).

Встановлено, що в працях учених-криміналістів останніх років досліджено окремі методики розслідування низки умисних вбивств, зокрема: вбивств за відсутності трупа (О. Ю. Булукуков); вбивств з розчленуванням трупа (І. В. Борисенко); вбивств, учинених в умовах протистояння злочинних угруповань (В. І. Бояров); вбивств на замовлення (А. О. Шульга); вбивств, прихованих інсценуванням (В. В. Семенов); вбивств, учинених неповнолітніми (О. О. Андрєєв); вбивств, що вчиняють групою осіб в умовах неочевидності (І. В. Кубарєв); вбивств з корисливих мотивів (А. М. Чорний); сексуальних вбивств (І. В. Січковська); вбивств малолітніх (А. О. Антощук, С. О. Саїнчин); вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті (Ю. Б. Комаринська); вбивств, учинених у стані сильного душевного хвилювання (А. І. Кунтій) та ін.

Детально проаналізовано працю В. М. Гузея (2018), у якій висвітлено питання розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Встановлено, що предмет дослідження цієї роботи охоплює широке коло питань, проте методику розслідування вбивств при перевищенні меж необхідної оборони безпосередньо не розкрито.

З'ясовано, що інститут необхідної оборони та перевищення її меж є предметом дослідження різних юридичних наук. Акцентовано увагу на результатах наукового пошуку в галузі кримінального права (О. М. Лупіносова, Н. М. Плисюк, Т. І. Якімець), що дають змогу забезпечити правильну кваліфікацію цього злочину, а також у сфері юридичної психології (Л. М. Балабанова, А. Н. Горецька, М. О. Гребенюк, О. В. Землянська, М. В. Костицький, І. М. Охріменко), спрямовані на виявленні взаємозв'язку між учиненням умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони та психологічним станом особи злочинця.

У підрозділі 1.2 *«Криміналістична характеристика умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони»* розглянуто елементи криміналістичної характеристики злочину, з-поміж яких: спосіб учинення вбивств при перевищенні меж необхідної оборони; обстановка й типова слідова картина таких вбивств; особа злочинця та особа потерпілого від умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

У пункті 1.2.1 *«Спосіб учинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони»* встановлено, що спосіб учинення аналізованого злочину має неповну структуру, оскільки відсутній такий елемент, як підготовка до вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. Зазначене пов'язано з тим, що розглядувані злочини вчиняють спонтанно, під впливом особливого психологічного стану суб'єкта злочину, який зумовлений попередньою протиправною поведінкою потерпілого (жертви злочину). Безпосереднє вчинення злочину спрямовано на реалізацію злочинного умислу й полягає в завданні колотиріаних ран, переважно за допомогою холодної зброї (64,7 % кримінальних проваджень), побитті руками й ногами (21,1 %), застосуванні вогнепальної зброї (9,4 %), заподіянні тілесних ушкоджень тупими предметами, а саме пляшкою, молотком, бейсбольною битою (2,4 %), задушенні (асфіксії), зокрема руками, петлею, шляхом закриття рота й носа (2,4 %).

Доведено, що структурним елементом способу вчинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони є приховування події та наслідків злочину, що спрямоване на знищення, зміну слідової інформації, протидію розслідуванню злочину. Ідеться про: переховування злочинця від правоохоронних органів (28,2 % кримінальних проваджень), приховування факту вчинення злочину шляхом відмови від давання показань, надання завідомо неправдивих показань (27,1 %), знищення матеріальних джерел слідової інформації (20,0 %), їх маскування (15,3 %), забезпечення алібі (9,4 %).

У пункті 1.2.2 *«Обстановка та типова слідова картина умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони»* обґрунтовано, що дослідження обстановки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони дає змогу отримати вихідну інформацію про подію, оцінити ситуацію з

огляду на об'єктивну можливість використання права на необхідну оборону в конкретних умовах, сприяє встановленню свідків-очевидців злочину й обставин вчиненого злочину.

Аргументовано положення, згідно з яким обстановка вчинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони зумовлена поведінкою осіб, яка передувала вчиненню злочинів. Встановлено, що найпоширенішим є спільне розпивання спиртних напоїв (78,8 % кримінальних проваджень), що стає підґрунтям для виникнення конфліктних ситуацій, які переростають у сварки, що супроводжуються погрозами, заподіянням тілесних ушкоджень, бійками. Виокремлюється майбутній потерпілий – особа, яка провокує конфлікт, застосовує насильство, небезпечне для життя та здоров'я іншої особи, що призводить до застосування заходів необхідної оборони, перевищення яких спричиняє смерть потерпілого.

Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що місцем учинення цих злочинів є квартири (36,4 % кримінальних проваджень), житлові будинки (29,5 %), гральні заклади, розважальні нічні клуби (17,6 %), бари та цілодобові магазини з продажу алкогольних напоїв (10,6 %), парки, сквери й інші громадські місця (5,8 %). Учinenня умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони супроводжується утворенням відповідної інформативної слідової картини злочину. Це труп особи (100 %), знаряддя та засоби вчинення злочину (57,6 %), сліди біологічного походження, наприклад, кров, волосся, нашарування поту, нігті (43,1 %), трасологічні сліди, зокрема пальців рук, взуття, транспортних засобів (52,9 %), частини одягу (33,9 %).

Зауважено, що на початковому етапі розслідування ретельному дослідженню підлягають джерела слідової інформації, які надають підстави для висунення чи спростування версій щодо кваліфікації події злочину. Так, сліди боротьби на місці події та на трупі вивчають у разі вчинення злочину в побутових умовах, що супроводжується розпиванням спиртних напоїв, виникненням раптових конфліктів (36,3 % кримінальних проваджень); сліди взуття – за умов учинення злочину в громадських місцях (21,8 %); сліди крові на місці події, пошкодження на трупі – для перевірки версії про вбивство шляхом застосування холодної зброї, інших знарядь учинення злочину, їх ідентифікації (19,9 %). Увагу слід акцентувати на слідах, виявлених безпосередньо на трупі, тобто синцях, подряпинах, інших ушкодженнях (18,6 %), стані одягу трупа (3,4 %). Важливе значення має виявлення, вилучення й дослідження мікрооб'єктів (61,2 %), передусім за умови боротьби між учасниками події. Такі відомості використовують з метою встановлення мотиву й механізму вчинення злочину, взаємозв'язку особи злочинця та потерпілого (жертви злочину), наявності стану необхідної оборони і дій з її перевищення.

У пункті 1.2.3 «Особа злочинця та особа потерпілого від умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони» доведено, що всебічне дослідження особи злочинця та потерпілого (жертви злочину), їхньої поведінки та відносин має принципове значення для встановлення обставин розслідуваного злочину. На підставі вивчених кримінальних проваджень з'ясовано, що потерпілий і злочинець переважно були знайомі (90,6 %); мешкали разом (42,8 %); товаришували (25,9 %); мешкали поряд, але не підтримували дружніх стосунків

(18,2 %); разом працювали (14,3 %); мали спільну власність (11,8 %). У 67,9 % випадків відносини між потерпілим і злочинцем були означені тривалим конфліктним характером (понад місяць), що супроводжувалося заподіянням тілесних ушкоджень (51,9 %), погрозами застосування фізичного насилля (32,1 %) та заподіяння матеріальних збитків (8,6 %) тощо. Близько третини (32,1 %) таких вбивств було вчинено за умови раптово виниклого конфлікту (під час спільного вживання алкогольних напоїв, сварок через ревності). У 56,5 % випадків убивство при перевищенні меж необхідної оборони вчинила жінка, у 43,5 % – чоловік. Інакшою є ситуація з особою потерпілого: 85,9 % – чоловіки, 14,1 % – жінки. У 81,2 % випадків злочин учинено за місцем проживання потерпілого або злочинця, що характеризує цей злочин як побутовий. До вчинення злочину здебільшого причетні особи віком 20–45 років (46,7 %). Зазначене стосується й потерпілого. Ці особи мають переважно соціальні зв'язки, спільні інтереси, та, відповідно, входять до однієї вікової групи.

У низці випадків як потерпілому, так і злочинцю притаманні психічні розлади, що зумовлює особливості сприйняття обставин, пов'язаних із подією злочину. Зокрема, у 30,5 % випадків потерпілий мав психічні розлади, у 6,0 % – був психічно хворим, а в 23,3 % – злочинець мав психічні розлади, пов'язані із вживанням алкоголю та наркотичних речовин, розумовою відсталістю тощо. У 36,4 % випадків злочинець, а в 78,8 % – потерпілий у момент учинення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння.

Розділ 2 «Початковий етап розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони» містить три підрозділи, які присвячено формуванню переліку обставин, що підлягають встановленню, типових слідчих ситуацій і відповідних алгоритмів дій, умов взаємодії слідчого й оперативних працівників на початковому етапі розслідування злочину.

У підрозділі 2.1 *«Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони»* зауважено, що вагоме значення має точне з'ясування моменту надходження заяви, повідомлення про вчинення злочину, що дає змогу встановити проміжок часу між учиненням злочину та надходженням інформації до правоохоронних органів. Цю обставину враховують під час висунення та перевірки версій щодо наявності стану необхідної оборони, проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій.

Встановлено, що безпосередньо після вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони свідки (очевидці) цієї події повідомили про злочин у 62,2 % випадків. Водночас у 28,2 % випадків з моменту вчинення злочину до повідомлення третіми особами (сусідами, перехожими, господарями квартир, де було вчинено злочин) минув певний проміжок часу (від двох годин до доби).

Аргументовано, що відкриття кримінального провадження щодо вбивств зазначеної категорії має низку особливостей. Емпіричні дослідження засвідчують, що лише 18,9 % злочинів за ст. 118 КК України одразу було внесено до ЄРДР із цією кваліфікацією, а 81,1 % – перекваліфіковано з інших злочинів (зокрема, 37,7 % зі ст. 121 КК України та 62,3 % зі ст. 115 КК України). Зазначене пов'язано

з тим, що на момент внесення відомостей до ЄРДР за умов невідкладності складно встановити обставини, які достовірно свідчили б про наявність стану необхідної оборони. Цю обставину було з'ясовано після проведення низки слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допиту підозрюваного та свідків, слідчого експерименту, судово-медичної, судово-психологічної, судово-психіатричної експертиз тощо).

В окремих випадках (9,6 %) кримінальне провадження розпочиналося на підставі повідомлення безпосередньо злочинцем про вчинення злочину, який акцентував увагу на обставинах, що засвідчували попередню суспільно небезпечну поведінку жертви злочину.

У підрозділі 2.2 *«Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, та напрями їх вирішення»* визначено, що типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є такі:

- кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони в умовах очевидності, особу злочинця затримано, особу потерпілого (жертви злочину) встановлено (59,2 % кримінальних проваджень). Першочерговими завданнями в цій слідчій ситуації є: аналіз обстановки, слідової картини та способу вчинення злочину, встановлення форми вини, мотиву й мети злочину;

- кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, особу потерпілого (жертви злочину) встановлено, особа злочинця відома, проте не затримана (31,4 %). За цих умов слід з'ясувати обставини вчинення злочину з метою встановлення місцеперебування та затримання злочинця;

- кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті, особа потерпілого відома, особу злочинця не встановлено (6,1 %). Необхідно вжити заходів щодо встановлення та затримання злочинця, збирання доказів його причетності до вчинення злочину;

- кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа невідомої особи, особу злочинця не встановлено, інформації про неї немає (3,3 %). Ця ситуація є найскладнішою для досудового розслідування, а подію злочину попередньо кваліфікують за ст. 115 або ч. 2 ст. 121 КК України. Лише в процесі досудового розслідування, отримання доказової інформації можна встановити ознаки злочину, передбаченого ст. 118 КК України, констатувати наявність стану необхідної оборони. Основними завданнями за цих умов є встановлення особи жертви злочину та ймовірного злочинця, обставин події злочину, ознак перевищення меж необхідної оборони.

У процесі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, у низці випадків постає необхідність проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Оскільки таке вбивство належить до категорії кримінальних правопорушень середньої тяжкості, то в кримінальному провадженні можна здійснювати лише зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її

власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України), і встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). Обґрунтовано, що це обмежує слідчого в з'ясуванні обставин кримінального провадження, під час розслідування виникає потреба в проведенні інших негласних слідчих (розшукових) дій (на думку 75,7 % слідчих).

У підрозділі 2.3 «Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони» обґрунтовано, що ефективність діяльності з розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони підвищується за умови залучення до виконання завдань кримінального провадження співробітників оперативних підрозділів (100 % слідчих).

Встановлено, що запорукою реалізації завдань кримінального провадження під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є належно організована взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів у процесуальній (на підставі ст. 40 КПК України) та непроцесуальній формах. Таку взаємодію забезпечують під час підготовки до виїзду та безпосередньої роботи в складі слідчо-оперативної групи на місці події; у процесі проведення слідчих (розшукових) дій; за умови розслідування злочину слідчо-оперативною групою тощо. Важливим завданням оперативних підрозділів є отримання орієнтуючої інформації, яку використовують під час висунення версій і планування розслідування.

Обґрунтовано положення, згідно з яким на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, оперативні співробітники за дорученням слідчого реалізують низку невідкладних розшукових та оперативно-розшукових заходів, серед яких: установлення й опитування свідків-очевидців, обстеження місцевості, переслідування злочинця за гарячими слідами, проведення пошукової роботи на місці події й інші заходи, спрямовані на встановлення та затримання особи, яка вчинила вбивство. Ці заходи слід проводити в комплексі одразу ж після того, як встановлено прикмети й інші відомості про злочинця, інформацію про використання ним автотранспортних засобів, шляхи відходу з місця події тощо. Якщо особу злочинця не встановлено, оперативні співробітники повинні відпрацювати заклади надання невідкладної медичної допомоги, оскільки злочинець також зазнав нападу та міг отримати тілесні ушкодження.

Розділ 3 «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони» має три підрозділи, у яких висвітлено засади тактики проведення слідчих (розшукових) дій у межах розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до їх поділу на вербальні, невербальні та змішані.

Підрозділ 3.1 «Тактика проведення вербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони» присвячено розгляду слідчих (розшукових) дій, які призначені для

отримання доказової інформації з ідеальних джерел. До таких слідчих (розшукових) дій належать допит та одночасний допит двох чи більше допитаних осіб.

Визначено, що допит є слідчою (розшуковою) дією, яку обов'язково проводять під час розслідування цих убивств. Передумовою успішного проведення допиту є підготовка, що полягає у вивченні матеріалів кримінального провадження, ознайомленні з даними про особу допитуваного, складанні плану допиту.

Аргументовано тезу, згідно з якою допит підозрюваного переважно відбувається за умов безконфліктної слідчої ситуації (59,3 % слідчих). Зазначене зумовлено тим, що підозрюваний не мав наміру заподіяти смерть іншій особі, однак через виключні обставини, дії особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, застосував заходи необхідної оборони. Тому слідчий під час проведення допиту має спонукати підозрюваного надати правдиві показання, співпрацювати зі слідством з метою повного й об'єктивного з'ясування обставин учиненого злочину.

Доведено, що одним із ключових завдань допиту підозрюваного та свідків злочину є з'ясування обставин, які засвідчують, що підозрюваний у вчиненні вбивства перебував у стані необхідної оборони, а також особливостей її перевищення. За таких умов отримання показань має відбуватися без будь-якого впливу на допитуваного. Водночас констатовано, що в КПК України закріплено заборону ставити навідні запитання під час судового розгляду (ч. 6 ст. 352 КПК України). Під час досудового розслідування це положення не регламентовано законодавчо. Однак постановка навідних запитань учаснику кримінального провадження може вплинути на об'єктивність і достовірність отримуваних показань, викривити картину події злочину, спричинити помилкову його кваліфікацію. З огляду на викладене, запропоновано доповнити ст. 224 КПК України «Допит», додавши п. 10 такого змісту: «Під час допиту не дозволяється постановка навідних запитань будь-кому з учасників слідчої (розшукової) дії, тобто запитань, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї».

Обґрунтовано, що під час проведення одночасного допиту двох чи більше допитаних осіб стосовно з'ясування обставин учинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони (74,2 % кримінальних проваджень) важливе значення має правильне визначення черговості надання показань учасниками кримінального провадження.

Для з'ясування психологічного стану учасників події на момент учинення злочину, особливостей сприйняття ними дій з реалізації злочинного умислу, а також з метою налагодження психологічного контакту під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій доведено доцільність залучення спеціаліста – психолога. Саме його допомога дає змогу слідчому зорієнтуватися, чи перебував підозрюваний на момент учинення злочину в стані необхідної оборони. Він може надати психологічну допомогу учасникам слідчих (розшукових) дій, а також сприяє відновленню в пам'яті учасників кримінального провадження забутих обставин події злочину.

У підрозділі 3.2 «Тактика проведення неverbальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної

оборони» висвітлено особливості проведення огляду, освідкування й обшуку за таких умов.

Визначено, що під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій є огляд, зокрема такий його різновид, як огляд місця події (100 % кримінальних проваджень). Тактику огляду місця події розглянуто відповідно до підготовчого, робочого й підсумкового етапів. Залежно від слідчих ситуацій запропоновано тактичні прийоми щодо встановлення обставин злочину за результатами огляду місця події: зіставлення первинних даних та обстановки місця події; аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулася; зіставлення обстановки місця події з відомими даними тощо.

З'ясовано, що під час огляду місця події увагу слід акцентувати на негативних обставинах, зокрема з метою аналізу обстановки місця події та слідів боротьби. Вивчення негативних обставин дає змогу зорієнтуватися під час проведення огляду, розширити його межі, виявити додаткову слідову інформацію, встановити ознаки можливого інсценування злочину. Негативні обставини, виявлені під час огляду місця події, мають важливе значення для перевірки версії про наявність стану необхідної оборони.

Проаналізовано результати дослідження, згідно з якими під час розслідування умисних вбивств зазначеної категорії освідкування підозрюваного проводили з метою встановлення на його тілі слідів злочину (5,7 %). Причому задля виконання цих та інших завдань слідчі надають перевагу проведенню судово-медичної експертизи підозрюваного (36,4 %), відповідно, можливості отримання доказової інформації шляхом освідкування як невідкладної слідчої (розшукової) дії належно не використовують. Ця практика потребує додаткового вивчення та надання практичних рекомендацій щодо її вдосконалення. Проведення освідкування під час розслідування таких убивств спрямоване на виявлення та фіксацію на тілі підозрюваного слідів злочину, що свідчать про напад і застосування насильства, унаслідок чого виник стан необхідної оборони, його застосовують за умов невідкладності, коли зволікання з проведенням слідчої (розшукової) дії може призвести до втрати доказової інформації.

Встановлено, що обшук під час розслідування вбивств окресленої категорії проводили в 19,3 % кримінальних проваджень. Ідеться про слідчі ситуації, коли особу злочинця не встановлено або необхідно зібрати додаткову доказову інформацію щодо його причетності до вчиненого злочину. Під час проведення обшуку, крім власне виявлення та фіксації відомостей про обставини злочину, відшукання знарядь злочину, слід акцентувати увагу на поведінці підозрюваного. Це стосується зміни тембру голосу, кольору обличчя, тремтіння рук, що є виявами високого ступеня нервового напруження та може бути використано для досягнення тактичних завдань слідчої (розшукової) дії. Від результатів вивчення таких ознак може залежати проведення подальших слідчих (розшукових) дій.

У підрозділі 3.3 *«Тактика проведення слідчих (розшукових) дій змішаного характеру під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони»* досліджено слідчі (розшукові) дії, що дають змогу отримати

інформацію, як словесну, так і матеріально фіксовану (слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, проведення експертиз).

Обґрунтовано необхідність проведення слідчого експерименту під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (73,4 % кримінальних проваджень), з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Ідеться про перевірку обставин виникнення стану необхідної оборони та заходів з її перевищення, виявлення умов, що сприяли вчиненню злочину, тощо. Проведення слідчого експерименту дає змогу з'ясувати нові обставини вчиненого злочину, місцезнаходження слідів чи предметів, що мають значення в кримінальному провадженні. Доведено важливість залучення спеціаліста-психолога, адже особа, розповідаючи про обставини вчиненого злочину або демонструючи їх, може зазнати стресу, що негативно позначиться на стані її здоров'я, а також перешкоджатиме встановленню обставин злочину.

Пред'явлення для впізнання було проведено у 27,9 % випадків. Типовими учасниками цієї слідчої (розшукової) дії є: потерпілі (родичі жертви злочину) – для встановлення особи вбитого чи ідентифікації злочинця; свідки (очевидці) – у межах встановлення особи злочинця чи вбитого, предметів, пов'язаних із подією злочину; підозрюваний – задля з'ясування обставин убивства. Зауважено, що запобігти конфліктним ситуаціям між окремими учасниками пред'явлення для впізнання може проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії поза візуальним спостереженням, за фотознімками та матеріалами відеозапису, а також використання допомоги спеціаліста-психолога.

Констатовано, що під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, обов'язково залучають судових експертів, проводять низку судових експертиз. На підставі вивчення кримінальних проваджень встановлено, що типовими є такі судові експертизи: судово-медична експертиза трупа (100 %), комплексна психолого-психіатрична експертиза підозрюваного (61,1 %), судово-дактилоскопічна експертиза (58,8 %), судово-медична експертиза підозрюваного (36,4 %), судово-трасологічна експертиза (38,8 %), судово-імунологічна експертиза (32,9 %), судова медико-криміналістична експертиза (31,7 %), судово-цитологічна експертиза (30,6 %), судова експертиза холодної зброї (18,8 %), судово-балістична експертиза (5,9 %).

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено й обґрунтовано основи методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, сформовано відповідні теоретичні засади та запропоновано практичні рекомендації. Результати здійсненого аналізу дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Теоретичним підґрунтям дослідження розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є праці вітчизняних та іноземних учених, у яких висвітлено фундаментальні основи криміналістичної

методики. Акцентовано увагу на окремих методиках розслідування умисних вбивств. Визначено напрями наукового пошуку в межах проблематики розслідування вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, окреслено завдання щодо формування криміналістичних рекомендацій.

2. Сформовано криміналістичну характеристику умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до її основних елементів, таких як: спосіб учинення злочину (передбачає вчинення та приховування злочину, за якого реалізацію злочинних дій здійснено в насильницький спосіб, із застосуванням фізичного насильства та використанням відповідних засобів і знарядь); обстановка вчинення злочину (злочинні дії вчиняють переважно в житлових приміщеннях, у вечірній або нічний час доби); слідова картина (є інформативною, представлена матеріальними й ідеальними слідами); поведінка злочинця (спричинена попередніми протиправними діями потерпілого, посяганням, застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я, що зумовлює застосування заходів необхідної оборони, перевищення яких призводить до смерті особи).

3. На підставі законодавчого визначення предмета доказування та з огляду на специфіку злочинів, передбачених ст. 118 КК України, конкретизовано обставини, що підлягають встановленню. Початковий етап розслідування спрямований на з'ясування обставин, визначених ст. 91 КПК України. Зокрема, обов'язково з'ясовують: безпосередню причину смерті; у який спосіб, за допомогою яких знарядь учинено вбивство; час настання смерті; місце вчинення вбивства; обставини, за яких учинено вбивство; особу вбитого та ймовірного злочинця; мотиви вбивства; обставини, що сприяли вбивству, тощо. Ключовою обставиною, що підлягає встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є з'ясування стану необхідної оборони й особливостей її перевищення.

4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, залежно від вихідної інформації класифіковано на сприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про вчинення злочину в умовах очевидності, особу злочинця затримано чи наявні відомості про нього) і несприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті, особу ймовірного злочинця не встановлено або інформації про нього немає). Алгоритми вирішення таких слідчих ситуацій охоплюють проведення огляду місця події, затримання підозрюваного в учиненні злочину, допит підозрюваного та свідків (очевидців) злочину, проведення судових експертиз.

5. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, може бути реалізована в таких формах: під час діяльності в складі слідчо-оперативної групи (98,1 % слідчих); шляхом надання письмового доручення на проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів (85,6 %) та негласних слідчих (розшукових) дій (1,4 %); у межах виконання усних вказівок і доручень слідчого оперативним підрозділом (34,9 %); надання оперативним підрозділом обґрунтованих пропозицій щодо необхідності проведення конкретних слідчих

(розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів (19,2 %).

6. Вербальними слідчими (розшуковими) діями, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є допит і одночасний допит двох чи більше допитаних осіб. Під час проведення допиту підозрюваного типовими є дві слідчі ситуації: він визнає себе винним у вчиненні злочину (83,5 % кримінальних проваджень) або заперечує свою причетність до вчинення злочину (16,5 %). З метою підвищення ефективності проведення допиту запропоновано низку тактичних прийомів: максимальна деталізація показань; проведення повторного допиту; допущення легенди; виявлення інтересу до дрібних другорядних фактів і замовчування інших відомих слідству обставин; використання різного темпу формулювання питань; пред'явлення доказів. Обґрунтовано рекомендації щодо проведення допиту підозрюваного із залученням спеціаліста (психолога) та з використанням технічних засобів фіксації (відеозапису), зокрема з метою отримання матеріалів для проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи підозрюваного.

7. Невербальними слідчими (розшуковими) діями, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є огляд, освідчування та обшук. У 95,5 % за результатами проведення огляду місця події було вилучено слідову інформацію, яка в кримінальному провадженні набула значення речових доказів (знаряддя та засоби вчинення злочину, біологічні сліди, мікрооб'єкти, трасологічні сліди-відображення).

Освідчування під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, має на меті виявлення слідів злочину, зокрема слідів людини (крові, волосся), слідів застосування знарядь злочину (ножа, палиці), слідів взаємодії з навколишнім середовищем (грунт), а також особливих прикмет (подряпини, синці на тілі особи). Освідчування проводять за умов невідкладності, з метою фіксації слідової інформації, яка зберігається протягом нетривалого часу (подряпини) або може змінюватися чи зникати (піднігтьовий вміст).

Проведення обшуку під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, характеризується невідкладністю. Для виявлення біологічних слідів необхідно вилучати одяг підозрюваного, який імовірно був на ньому під час учинення злочину, знаряддя вчинення злочину.

8. Завданням слідчого експерименту, який проводять у межах розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є перевірка сформульованих версій, отримання доказів у кримінальному провадженні. Типовими є такі види слідчого експерименту: експеримент для встановлення дій учасників події злочину (11,7 % кримінальних проваджень); експеримент для встановлення механізму заподіяння тілесних ушкоджень особі (40,0 %); експеримент для встановлення можливості утворення слідів злочину за певних обставин (36,7 %); експеримент для встановлення можливості сприйняття свідками події злочину (11,7 %).

Важливі обставини кримінального провадження щодо розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, можна

встановити шляхом пред'явлення для впізнання. Типовими об'єктами пред'явлення для впізнання за цих умов є: підозрюваний (49,3 %), труп (27,1 %), речі (12,1 %), фотознімки, матеріали відеозапису (11,4 %).

Чільне місце серед судових експертиз, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, посідає комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (61,1 %), що спрямована на встановлення психологічного та психічного стану підозрюваного й визначення його впливу на поведінку підозрюваного в момент учинення злочину, що дає змогу з'ясувати стан необхідної оборони.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Груздь О. І. Спосіб учинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 147–154.
2. Груздь О. І. Криміналістична характеристика умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Knowledge, Education, Law and Management*. 2016. № 3. С. 76–81.
3. Груздь О. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 149–155.
4. Груздь О. І. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2017. № 4. С. 234–239.
5. Груздь О. І. Використання спеціальних знань під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 170–175.
6. Груздь О. І. Слідова картина умисних вбивств. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 4–5 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ : Прав. світ, 2016. С. 99–100.
7. Груздь О. І. Необхідність удосконалення криміналістичної кваліфікації вбивств. *Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні* : матеріали підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 220–223.
8. Груздь О. І. Проведення судово-медичної експертизи трупа при розслідуванні вбивств. *Теорія і практика судової експертизи* : матеріали круглого столу (12 трав. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 120–121.
9. Груздь О. І. Використання спеціальних психологічних знань під час розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 105–107.

10. Груздь О. І. Кореляційні зв'язки особи злочинця та особи потерпілого при вчиненні умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 747–749.

11. Груздь О. І. Особливості прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР про умисні вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової медицини*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.): у 2 ч. Ч. 2. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 141–143.

АНОТАЦІЯ

Груздь О. І. Розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

У дисертації сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони. Здійснено криміналістичну характеристику злочину відповідно до її складових: способу вчинення злочину, обстановки та слідової картини, особи злочинця і потерпілого. Визначено кореляційні зв'язки між цими складовими. З'ясовано обставини, що підлягають встановленню, сформовано типові слідчі ситуації та алгоритми дій у їх межах на початковому етапі розслідування. Окреслено тактику слідчих (розшукових) дій на підставі поділу їх на вербальні, невербальні та змішані.

Ключові слова: вбивство, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, розслідування, криміналістична характеристика, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза.

АННОТАЦИЯ

Груздь А. И. Расследование умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2018.

В диссертации сформулированы теоретические положения и практические рекомендации по расследованию умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны.

Приведена криминалистическая характеристика преступления в соответствии с ее составляющими: способом совершения преступления, обстановкой и следовой картиной, личностью преступника и потерпевшего.

Рассмотрена характеристика личности преступника и личности потерпевшего (жертвы преступления) в их взаимосвязи, обусловленной предшествующим общественно опасным посягательством со стороны потерпевшего, что обусловило потребность в применении мер необходимой обороны, превышение которых приводит к смерти нападающего и привлечении лица, применившего меры необходимой обороны, к уголовной ответственности.

Раскрыты основы видовой методики расследования умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны, включая криминалистическую характеристику данного вида преступления, рекомендации по организации начального этапа расследования, взаимодействию следователя с оперативными подразделениями и другими субъектами, проведению следственных (розыскных) действий, использованию специальных знаний.

Проанализированы обстоятельства, подлежащие установлению на начальном этапе расследования умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны, с целью выяснения состояния необходимой обороны и обстоятельств ее превышения, повлекшие смерть человека.

Определены типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны. Доказано, что в зависимости от исходной информации указанные ситуации можно классифицировать на благоприятные (уголовное производство начато в связи с сообщением о совершении преступления в условиях очевидности, преступник задержан или имеются сведения о нем) и неблагоприятные (уголовное производство начато в связи с обнаружением трупа с признаками насильственной смерти, личность вероятного преступника не установлена или информация о нем отсутствует). Сформированы алгоритмы решения указанных следственных ситуаций.

Очерчены принципы взаимодействия следователя с оперативными подразделениями во время расследования умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны в соответствии с процессуальной и непроцессуальной формами реализации.

Предложены криминалистические рекомендации по привлечению специалиста-психолога с целью надлежащей подготовки к проведению следственных (розыскных) действий, повышения эффективности их проведения, фиксации хода и результатов, а также надлежащей их оценки.

Предоставлены криминалистические рекомендации по привлечению эксперта и проведению при расследовании умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны, комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы подозреваемого с целью оценки психического и психологического состояния и определения его влияния на поведение лица в момент совершения преступления, что позволяет выяснить состояние необходимой обороны.

Сформулированы криминалистические рекомендации по проведению осмотра места происшествия, осмотра трупа, освидетельствования, обыска, следственного эксперимента, предъявления для опознания, привлечения эксперта и проведения экспертизы во время расследования умышленных убийств, совершенных при превышении пределов необходимой обороны, в соответствии с определенными стадиями: подготовки, рабочей стадии, фиксации хода и результатов, их оценки.

Ключевые слова: убийство, необходимая оборона, превышение пределов необходимой обороны, расследование, криминалистическая характеристика, типичные следственные ситуации, следственные (розыскные) действия, судебная экспертиза.

SUMMARY

Hruzd O. Investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence. – Manuscript.

The thesis for a Doctor of Philosophy degree in Law, specialty 12.00.09 – criminal process and criminalistics; forensic examination; operative and search activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

Thesis presents theoretical basis and practical recommendations for investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence. Criminalistic characteristics of crime are presented with account of its components: *modus operandi*, crime environment and trace profile, victim's and criminal's identity; relevant correlative relationship are defined. Author presents circumstances subject to identification, typical investigative scenarios at the initial investigation stage. Tactics of investigative actions are outlined and separated into verbal, non-verbal and mixed.

Key words: homicide, self-defence, excessive force in self-defence, investigation, criminalistic characteristics, typical investigative scenarios, investigative actions, forensic examination.

Підписано до друку 15.11.2018 р. Зам. № 1149.
Формат 60х90 1/16. Папір офсетний. Друк – цифровий.
Наклад 100 прим. Ум. друк. арк. 0,9.
Друк ЦП «КОМПРИНТ». Свідоцтво ДК №4131 від 04.08.2011 р.
м. Київ, вул. Предславинська, 28
528-05-42, 067-209-54-30
email: komprint@ukr.net